

УДК 911.3

Мізіна С.К.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Господарське освоєння природи і ландшафтів басейну річки Трубіж

Розглянуто проблему впливу господарської діяльності на природу і ландшафти басейну річки Трубіж; зазначено, що цей вплив прослідковується з найдавніших часів, був різнобічним та інтенсивним. Це дало можливість виокремити і обґрунтувати вісім етапів господарського освоєння басейну Трубіжу; показати, що за своїм впливом процес антропогенізації натуральних ландшафтів був нерівнозначним, однак не призупинявся. Підтверджено, що найактивніше господарське освоєння природи і ландшафтів басейну річки Трубіж відбувалося упродовж двох минулих сторіч і було зумовлено, переважно, проведенням меліоративних робіт осушувального напрямку. У процесі меліорації річища і заплави Трубіжу натуральні ландшафти повністю замінені антропогенними, а також сформовані потужні захисні споруди вздовж берегової лінії Дніпра при впадінні в нього р. Трубіж. У подальшому ландшафтознавчі дослідження необхідно зосередити на пізнанні сучасного стану наявних у басейні Трубіжу ландшафтно-інженерних меліоративних систем та їх раціонального використання.

Ключові слова: Трубіж, басейн, ландшафт, господарське освоєння, етапи, осушувально-зволожувальні системи, антропогенізація, раціональне природокористування.

Mizina S. K. Economic exploration of the nature and the landscapes of river Trubizh basin. The paper considered the issue of economic activity's influence on nature and the landscapes of river Trubizh basin; it is mentioned that this influence can be traced back to ancient times, it was diverse and intense. This made it possible to distinguish and substantiate eight stages of Trubizh basin economic exploration; to demonstrate that the human intervention process on natural landscapes was unequal by its influence, but it was incessant. The first exploration of the riverbed started during the late Paleolithic period, and the settlements emerged when Trypillian culture carriers arrived in the Left Bank area. Considerable changes in the landscape bodies of Trubizh river-valley could be observed when the Scythian nomads arrived. Active exploration intended for building happened during Kievan Rus era. The fact that the river was used for commerce is emphasized. The paper proved that the most active exploration of nature and the landscapes of river Trubizh basin has taken place during the last two centuries and was mainly caused by the reclamation operations aimed at draining. In the course of Trubizh riverbed and water meadow melioration natural landscapes were replaced by man-induced, and massive protective works were built alongside of Dnipro water front where river Trubizh meets it. The paper demonstrates the reasons and consequences of Trubizh double-acting irrigation system building. The influence of Kaniv hydroelectric power station on landscape bodies of the riverbed was considered. The consequences of pumping station and embankments construction were discovered. The paper reveals that the beginning of the 21st century is characterized by the decrease in services on irrigation grounds, which resulted in the recurrence of natural waterlogging. The prospects of landscape science studies lie in the investigations of the current state of melioration systems existent in Trubizh basin and their efficient use.

Key words: Trubizh, basin, landscape, economic exploration, stages, double-acting irrigation system, anthropogenization, rational nature management.

Наявність проблеми. Стародавнє, різноманітне й активне освоєння природи і ландшафтів басейну річки Трубіж призвели до майже повної їх антропогенізації. Це знайшло своє відображення не лише у суттєвому зменшенні водності р. Трубіж та його приток, втрати низки цінних біологічних видів, але і в корінній перебудові рослинного і тваринного світу, ґрунтового покриву, мікрокліматичних умов та, частково, поверхневих форм рельєфу і геологічної будови. Усе разом призвело до дестабілізації ландшафту басейну р. Трубіж та необхідності детально дослідити просторово-часові особливості його господарського освоєння. Це дасть можливість виявити негативні й позитивні наслідки господарського освоєння басейну р. Трубіж та враховувати їх у процесі розробки регіональних і басейнових планів та проектів

раціонального природокористування й охорони природи.

Аналіз попередніх публікацій. Дослідження впливу людини на природу і ландшафти басейну р. Трубіж першими розпочали археологи та історики [6, 12, 16]. Однак, їх вишукування стосувалися лише окремих компонентів природи (гірських порід і мінералів, ґрунтів, частково тваринного світу), або природу описували побічно у процесі характеристики розташування стародавніх поселень, ведення господарства тощо. Дещо детальніше антропогенізація річища Трубіжа та його приток, зміна їх водного режиму, будівництво ставків і каналів розглянута у працях С.М. Конякіна, В.М. Гузія, В. Логи, В.Г. Пазинича, М. Толочка та ін. Частина з опублікованих праць краснорічного характеру, однак вони дають чітке уявлення про сучасний стан гідромережі басейну Трубіжа. У публікаціях Н.І. Пшеничного [11] та К.С. Семенова розглянуто господарське освоєння заплави річки Трубіж.

Мета – здійснити аналіз процесу господарського освоєння природи і ландшафтів басейну р. Трубіж, виокремити та обґрунтувати окремі його етапи.

Результати дослідження. Попередній аналіз археологічних, історичних, літературно-картографічних матеріалів та матеріалів власних польових ландшафтознавчих досліджень показує, що господарське освоєння природних ресурсів басейну річки Трубіж не було рівномірним. Прослідковуються етапи активного освоєння й занепаду, однак процес господарського використання природних ресурсів басейну Трубіжа не припинявся від найдавніших часів і до сьогодення. За проміжками часу, подіями, характером впливу на природу і ландшафти басейну річки Трубіж етапи різні, але вони реально відображають процес перебудови натуральних ландшафтів у антропогенні.

Перший етап (25 тис. р. до н. е. – III тис. до н. е.). Заселення долини Трубіжу розпочалося в пізньому палеоліті. У цей час формуються перші стоянки (у межах територій сучасних сіл Семенівка та Добраничівка). В. Чирвинський [16] довів, що в Рісський період Трубіж був головною водною артерією наявних у його басейні поселень.

Перші поселення формуються з приходом на Лівобережжя носіїв трипільської культури. Землеробське населення Потрубіжжя відразу оцінило всі переваги природи території, а саме: річкова долина Трубежа та його притоки розчленовують чорноземне плато на окремі, відносно ізольовані масиви, які є зручними для господарського освоєння. Вони розпочинають заселення чорноземного плато, зокрема територій при впадінні в Трубіж Броварки, Альти та Карані [13].

В епоху ранньої бронзи, з розвитком ямної культури, поселенська модель території зазнає змін – з'являються перші курганні могильники, а поселення тяжіють до заплави. Активніше селителі освоєння Потрубіжжя тривалий час не впливало на ландшафт басейну Трубіжу тому, що було тимчасовим: поселення часто змінювало місце розташування.

Другий етап (III тис. – поч. I тис. до н. е.). Суттєві зміни у ландшафтних комплексах басейну р. Трубіж розпочалися з приходом на Лівобережжя скіфів-кочівників. У місцях їх локалізації виникають городища – укріплені осередки скіфського домінування. Це були потужні споруди з дерев'яними конструкціями, побудовані в два етапи [12]. Як приклад – охоплена системою валів значна за площею територія у межиріччі Трубежа – Супою, відома в літературі як Каратульське городище [17]. Ці типи поселень використовували з метою оборони та контролю території. Поступово ця система поселень поширюється на все Лівобережжя, однак не набуває подальшого розвитку. Із занепадом Великої Скіфії

зникають і осередки їх поселень.

На зміну Скіфії приходить зарубинецька культура, яка розвиває поселенську структуру кушів або гнізд поселень, що належали територіальним общинам [13]. Прикладом є поселення в урочищі Городок. Воно розташоване на мисоподібному виступі борової тераси, захищене крутими схилами та оточене з трьох сторін заболоченою протокою. Ці поселення, окрім природної захищеності, також укріплювало додатково і населення.

Упродовж другого етапу річку Трубіж місцеве населення використовувало з метою торгівлі з містами Стародавньої Греції. У давні часи річка була глибока, судноплавна, підтвердженням цього є знайдені на дні уламки суден та великі стародавні якорі. Один із таких якорів було знайдено на дні русла Трубіжу біля м. Переяслав-Хмельницький, його довжина майже 3 м [4]. Назви пристаней на річці для торгових суден до наших днів не збереглися.

Третій етап (IX – XIV ст. н. е.). Цей етап характеризується активним селитебним освоєнням р. Трубіж. Уперше назва «Трубіж» згадується в Іпатіївському літописі за 988 рік, коли князь Володимир почав будувати міста по Десні, Острі, Трубежі та Сулі. З цього джерела також відомо, що у 992 році на р. Трубіж відбулася битва між військами князя Володимира і печенігами [6]. У зв'язку з перемогою київський князь наказав побудувати у місці броду через річку місто Переяслав.

Про заселення басейну р. Трубіж упродовж цього періоду згадується і в «Повісті минулих літ» Нестора Літописця. У повісті зазначено, що 998 року київський князь Володимир «став будувати на Десні, на Острі і на Трубежі» [10]. Це було зумовлено тим, що р. Трубіж була окраїною Київської Русі, за межами якої мешкали племена степовиків. Підтвердженням стратегічного значення Трубіжу цього часу є побудова князем Володимиром Святославовичем на її правому березі давньоруської фортеці «Бронькняж» [14].

У зв'язку з активною розбудовою поселень упродовж третього етапу почали активніше розвивати торгівлю між ними та сусідніми землями. По Трубежу баржами, кораблями та човнами переправляли сіно, зерно, овочі, шкіряні вироби та інші товари. Нашестя монголо-татар (XIII – XIV ст.) пригальмувало процес господарського освоєння, але не зупинило.

Четвертий етап (XV – XVIII ст.). У XV – XVI ст. активніше почало розвиватися судноплавство. Залишки кораблів «з журавлиними носами» [2] знайдено на околицях Калити, Рудні, Підлісся, Бобрика, Мокреця. Пристані функціонували в Калиті, Бобрику, Богданівці, Опанасівці, Заворичах. Однак річище Трубіжу ще не було перебудовано. У 1622 році згадується Забобрицький, а ще раніше Кучуків острови [2]. Також відомі й маленькі острови, такі як Бондарів, Каюпин, Кулаженські та Бобрицькі острови, урочище Острів Ревино.

На цьому етапі господарського освоєння Трубіж з боків був оточений непрохідними болотами, а сама річка являла собою лабіринт вузьких проток. Ось як утворення болотистої місцевості описує відомий історик В. Ляскоронський: «Утворення боліт пояснюється тим, що долина ріки була поступово занесена лесовими суглинками, які майже непроникні для води» [7].

У XVIII ст. на території Переяславського повіту Трубіж, під час танення снігів, у верхній (північній) частині перетворював водорозділ Трубіж – Суличівка на справжнє море [9]. Під час весняних паводків, при впадінні Трубіжу у Дніпро спостерігається підпір води. Унаслідок цього дніпровські пароплави могли

доходить майже до самого Переяслава. Після сходження води населення отримувало прекрасні зелені луки для сінокоосу.

Цей етап характеризується також активним будівництвом інженерних гідроспоруд. У 70 – 80-х роках XVIII ст. в описах Київського намісництва зазначено: «Плавно тече Трубайло межі пологих берегів з болотами і луками, ширину має 1 – 3 км, а глибину лише 1,5 – 2,5 м; стоїть на ньому багато гребель з водними млинами, водяться щуки, соми, лини, язї, карасі, окуні, лящі, судаки, плітки, в'юни...» [8]. Про суттєве антропогенне навантаження на річку повідомляє і відомий дослідник та мовознавець В. М. Брахов: «Характерною особливістю Трубежа, до прориття каналу було те, що на широкій болотистій заплаві замість одного русла існувала ціла сітка видовжених приток, які звалися Перве, Вторе, Трете, Єсівське, Динникове джерело» [1]. Тобто уже в XVIII ст. господарська діяльність призвела спочатку до незначних, а згодом – до суттєвих змін у ландшафтній структурі річища.

П'ятий етап (XIX – поч. XX ст.). Перші інтенсивні осушувальні роботи в заболоченій заплаві Трубіжу було розпочато у 1875 році. Цим проектом керував генерал Й. І. Жилінський. З метою розширення та поліпшення сінокісних угідь і пасовищ, меліоративні роботи ведуться до 20-х років XX ст.

У 1909 році розпочато осушення земель, шляхом розчищення русла р. Трубіж. Згодом було прокопано осушувальну мережу. Однак під час повеней землі затоплювались, а тому поступово заболотились.

На початку XIX ст. Трубізька річкова система складалася зі 107 малих річок. В результаті проведення меліоративних робіт їх кількість почала зменшуватися і нині становить лише 33. Інтенсивне господарське освоєння Трубіжу призвело до його забруднення та виснаження. У словнику Брокгауза і Ефрона Трубіж названо «умираючою річкою» [2]. Лише наприкінці XIX ст. Чернігівське земство почало виділяти кошти на відновлення екосистеми річки.

Шостий етап (10-ті роки XX ст. – 1944 р.). У роки Першої світової війни та більшовицької революції на території колишньої Російської імперії господарське освоєння Трубіжу призупинилося. Під час бойових дій знищували мости та греблі, як стратегічні об'єкти. Один із таких боїв відбувся 4 – 5 лютого 1919 року на річці Трубіж. Після завершення Першої світової війни розпочалося відновлення водного господарства, меліоративних робіт, відбудова мостів та гребель.

За роки Другої світової війни господарське освоєння річки знову призупиняється. Відбудовані мости і дамби знищувалися внаслідок бойових дій. На річці Трубіж упродовж 1941-го року точилися кровопролитні бої. Одним із таких був бій біля с. Борщів, де відступаючі дивізії Червоної Армії, не змогли форсувати непрохідні болота Трубежа. Саме тут точився один із найкривавіших боїв (загинуло близько 600 тис. солдат).

Сьомий етап (1945 р. – 80-ті роки XX ст.). За даними обстеження влітку 1952 року ширина плеса Трубежа (біля мосту смт. Баришівки) до осушення становила 51 м, а глибина на стрижні – 8,3 м. Але вже у 1953 році було організовано трест «Трубіжбуд» і у 1955 році розпочалися інтенсивні осушувальні роботи на площі 27 тис. га, метою яких було збільшення сінокісних площ. Був побудований 125-кілометровий магістральний канал (доречно зазначити, що довжина річки становить 113 км) та численні шлюзи [2].

Від повноводної, судноплавної, літописної річки залишилася лише форма долини та берегів. Унаслідок інтенсивної меліорації заплавної болота осушили

канавами, річище випрямили та зарегулювали, припинилося самоочищення вод та прискорилося течія, а розорані ґрунти заплави зазнали ерозії. Землі вздовж течії річки тепер вкриті кущами низькорослого верболозу та купиною.

У 1956 році проведено друге очищення заплави річки, метою якого було збільшення посівних площ колективного господарства [14]. Разом у басейні Трубіжу було осушено понад 60 тис. га боліт і заболочених земель [5]. У 1957 році з них було введено в експлуатацію лише 5,3 тис. га.

У результаті інтенсивного осушення на меліорованих землях у перші роки були зібрані значні врожаї картоплі, кукурудзи, овочів, кормових та столових коренеплодів. Однак згодом, через осушення заплави спостерігалось зменшення врожаїв, збідніння ґрунтів, зникли лікарські трави. Однак, чи не найголовнішою проблемою було те, що після меліорації річкової заплави відбулося зниження ґрунтових вод на полях.

На кінець 1960-х та у 1970-х роках спостерігався пік меліоративних робіт. Унаслідок антропогенного навантаження Трубіж у засушливі періоди почав міліти. Тому в 60-х роках ХХ ст. для покриття дефіциту водного балансу був розроблений проект, який полягав у перекачуванні води з Десни в Трубіж. Для цього вирішили використати р. Остер, яка протікає від верхів'я Трубежа на відстані 4 км. На річці побудували 4 насосні станції, які перекачують воду з Десни, проти течії Остра, у Трубіж. Перекачувальна можливість кожної станції становить 6 м³/с. Згодом насосна станція була побудована біля с. Циблі. Вона мала подавати воду з Дніпра в р. Броварку, а вже звідти вода подавалася б до р. Трубіж [3]. Однак ця станція поки що не використовується.

З 1954 р. по 1966 р. споруджено Трубізьку осушувально-зволожувальну систему. Ця меліоративна система має двобічну дію, тобто вона забезпечує як осушення земель, так і, в період вегетації сільськогосподарських культур, надає додаткове зволоження (за рахунок перекидання вод з р. Десни до магістрального каналу). Переобладнана була у 1983 році.

Значний вплив на ландшафт річки мало спорудження Канівської ГЕС, будівництво якої розпочалося з 1965 року. Унаслідок чого було затоплено значну площу заплави р. Трубіж. Також варто відзначити, що нині рівень води Трубіжу знаходиться нижче рівня води у Дніпрі. На Переяславщині виникла потреба у побудові захисних споруд від затоплення дніпровськими водами. До таких відносяться Трубізька насосна станція та три захисні дамби. Однак й ці гідроспоруди не змогли вберегти від затоплення прибережні переяславські села. Також від спорудження ГЕС постраждали тисячі гектарів родючої землі, понад 5 тис. га лісу та луки, які були кормовою базою для сільського господарства району [3].

Територія, на якій мали будувати насосну станцію, має складні геологічні умови. Тут у 1948 році було споруджено Трубайлівську ГЕС, яка мала забезпечити світлом 4 села: Андруші, Козинці, В'юнище та Карань. Однак у квітні 1949-го року вода піднялась і ГЕС, не витримуючи тиску води, зруйнувалася.

Управління «Гідромеханізація», окрім спорудження насосної станції, проводило роботи з гідронамиву земляної дамби, яка й нині захищає переяславські землі від затоплення водами Канівського гідровузла (басейни річок Трубіж та Карань) [3]. Був запущений земснаряд потужністю 300 м³/год, який рухався від Трубежа до с. Стовп'яги і залишав за собою дренажний канал і наміту дамбу.

Як зазначалося раніше, для захисту земель від затоплення було споруджено три захисні дамби. Дамба № 1, довжина якої становить 9840 м, а

висота над рівнем моря – 93,5-94, 5 м, тягнеться від гирла Трубежа до х. Чубуки. Дамба № 2, довжина якої – 1383 м, а висота над рівнем моря – 93 м, розташована за кілька кілометрів на схід від дамби № 1 і нижче по течії Дніпра в районі нинішнього річкового порту та відомого місця відпочинку «Лісового озера» [3]. Дамба № 3, довжина якої – 828 м, а висота над рівнем моря – 94 м, розташована на захід від перших двох вище за течією Дніпра (майже навпроти Ржищева). У результаті побудови дамб від затоплення захищено понад 30 тис. га землі та 12 населених пунктів.

Восьмий етап (90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.). 90-ті роки ХХ ст. характеризуються зменшенням антропогенного впливу на ландшафт р. Трубіж. Зменшуються площі ставків і каналів унаслідок їх заростання та замулення.

Меліоративні роботи з осушення заплави мали тимчасовий характер. Тепер гідроспоруди, споруджені на Трубежі, або не функціонують, або є малоефективними. Як приклад можна навести насосні станції для перекачування води в Трубіж, де з чотирьох нині працює лише одна. У зв'язку з проведенням меліоративних робіт знизився рівень ґрунтових вод, а деякі малі річки зникли.

На початку ХХІ ст. розораність басейну річки Трубіж сягає 48 % [5]. Цей чинник негативно впливає на формування стоку, а також сприяє замуленню річища та ерозії ґрунтів. Новий Водний кодекс України заборонив розорювати заплави малих річок [15], відбувається часткове природне відновлення боліт, основною причиною якого є послаблення догляду за меліоративними системами.

Висновки. Освоєння долини р. Трубіж продовжується упродовж 25 тис. років. Однак суттєвих змін, унаслідок господарської діяльності людини, ландшафт басейну Трубіжу зазнав за минулі два століття. Це призвело до заміни натуральних ландшафтних комплексів на антропогенні. Натуральні ландшафтні комплекси майже зовсім зникли внаслідок проведення меліоративних робіт, особливо з побудовою Трубізької осушувально-зволожувальної системи.

На ландшафт басейну річки Трубіж суттєво вплинула побудова захисних споруд від затоплення дніпровськими водами. Унаслідок цього було споруджено насосну станцію і три захисні дамби. Результатом інтенсивного господарського освоєння р. Трубіж є зарегульованість річища, знищення заплави, зникнення багатьох видів риб та птахів. Природні взаємозв'язки у ландшафті басейну річки Трубіж повністю перебудовані, і для подальшого раціонального використання природних ресурсів потребують детальних ландшафтознавчих досліджень.

1. Брахнов В.М. Про місцеві назви Переяслав-Хмельницького району на Київщині / В.М. Брахнов // Мовознавство. – К., 1957. – Вип. 14. – С. 40-51.
2. Гузій В.М. Золота очеретина: Броварщина / В.М. Гузій // Історико-краєзнавчі нариси. – Бровари, 1997.
3. Іващенко В. Дніпро невпізнанно змінили / В. Іващенко. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – С. 4-12.
4. Кисіль І. Матеріали до вивчення гідронімії Баришівщини / І. Кисіль // Наукові конференції. – Переяслав-Хмельницький, 2013.
5. Лога В. Тече річка Трубіж / В. Лога // Баришівські вісті. – Баришівка, 2008. – Вип. 14. – С. 47.
6. Ляскоронский В. Г. История Переясловской земли с древнейших времен до первой половины XIII ст. / В. Г. Ляскоронский. – К., 1897. – 1-е изд. – С. 43-44.
7. Ляскоронский В. Г. История Переясловской земли с древнейших времен до первой половины XIII ст. / В. Г. Ляскоронский. – К., 1903. – 2-е изд. – С. 36.
8. Описи Київського намісництва 70-80-х років ХVІІІ ст. / Упорядники: Г.В. Болотова, К.А. Вислобоков, І.Б. Гирич, Т.Ю. Гирич, О.І. Гуржій, П.П. Найдено. – К., 1989. – 392 с.
9. Перепис населення. Полтавська губернія / За ред. Н.А. Тройницького. – Санкт-Петербург, 1904. – 315 с.

10. Повість минулих літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В.В. Яременка. – К.: Рад. письменник, 1990. – С. 196-917.
11. Пшеничний Н.І. Осушення і освоєння заплави річки Трубіж / Н.І. Пшеничний, К.С. Семенов. – К., 1957. – 58 с.
12. Роздобудько М.В. Дослідження городища доби раннього заліза на Лівобережжі середнього Дніпра / М.В. Роздобудько, О.В. Костюк // АБУ 1999-2000 рр. – К., 2000. – С. 43-45.
13. Роздобудько М.В. Заселення території та розвиток поселенських структур межиріччя Дніпра – Трубежа – Супою за археологічними даними / М.В. Роздобудько // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький: Золоті литаври, 2002. – Вип. 13. – С. 12.
14. Толочко М. Трубіж і Пристроми / М. Толочко // Педагогічні обрії. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – Вип. 8. – С. 14-15.
15. Толочко М. Трубіж і Пристроми / М. Толочко // Педагогічні обрії. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – Вип. 9. – С. 4-5.
16. Фиалко Е.Е. Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой Лесостепи / Е.Е. Фиалко. – К., 1994. – С. 43.
17. Чирвинський В. Про найдавніші лівобережні тераси Дніпра на дільниці між Києвом і Золотоношею / В. Чирвинський // Четвертинний період. – К., 1931. – Вип. 3. – С. 91-100.
1. Brakhnov V.M. Pro mistsevi nazvy Pereyaslav-Khmel'nyts'koho rayonu na Kyivshchyni / V.M. Brakhnov // Movoznavstvo. – K., 1957. – Vyp. 14. – S. 40-51.
2. Huziy V.M. Zolota ocheretyna: Brovarshchyna / V.M. Huziy // Istoryko-kraeyeznavchi narysy. – Brovary, 1997.
3. Ivashchenko V. Dnipro nevpiznanno zminyly / V. Ivashchenko. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi, 2017. – S. 4-12.
4. Kysil' I. Materialy do vyvchennya hidronimiyi Baryshivshchyny / I. Kysil' // Naukovi konferentsiyi. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi, 2013.
5. Loha V. Teche richka Trubizh / V. Loha // Baryshivs'ki visti. – Baryshivka, 2008. – Vyp. 14. – S. 47.
6. Lyaskoronsky V. H. Ystoryya Pereyaslovskoy zemly s drevneyshykh vremen do pervoy polovyny KHIII st. / V. H. Lyaskoronsky. – K., 1897. – 1-e yzd. – S. 43-44.
7. Lyaskoronsky V. H. Ystoryya Pereyaslovskoy zemly s drevneyshykh vremen do pervoy polovyny KHIII st. / V. H. Lyaskoronsky. – K., 1903. – 2-e yzd. – S. 36.
8. Opysy Kyivs'koho namisnytstva 70-80-kh rokiv XVIII st. / Uporyadnyky: H.V. Bolotova, K.A. Vyslo-bokov, I.B. Hyrych, T.YU. Hyrych, O.I. Hurzhiy, P.P. Naydenko. – K., 1989. – 392 s.
9. Perepys naselelnya. Poltavs'ka huberniya / Za red. N.A. Troynyts'koho. – Sankt-Peterburh, 1904. – 315 s.
10. Povist' mynulykh lit: Litopys (Za Ipat'skym spyskom) / Per. z davn'orus'koyi, pislyaslovo, koment. V.V. Yaremenka. – K.: Rad. pys'mennyk, 1990. – S. 196-917.
11. Pshenychnyy N.I. Osushennya i osvoyennya zaplavy richky Trubizh / N.I. Pshenychnyy, K.S. Semenov. – K., 1957. – 58 s.
12. Rozdobud'ko M.V. Doslidzhennya horodyshcha doby rann'oho zaliza na Livoberezhzhi seredn'oho Dnipra / M.V. Rozdobud'ko, O.V. Kostyuk // AVU 1999-2000 rr. – K., 2000. – S. 43-45.
13. Rozdobud'ko M.V. Zaselennya terytoriyi ta rozvytok poselens'kykh struktur mezhyrichchya Dnipra – Trubezha – Supoyu za arkhеolohichnymy danymy / M.V. Rozdobud'ko // Naukovi zapysky z ukra-yins'koyi istoriyi. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi: Zoloti lytavry, 2002. – Vyp. 13. – S. 12.
14. Tolochko M. Trubizh i Prystromy / M. Tolochko // Pedahohichni obriyi. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi, 2006. – Vyp. 8. – S. 14-15.
15. Tolochko M. Trubizh i Prystromy / M. Tolochko // Pedahohichni obriyi. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi, 2006. – Vyp. 9. – S. 4-5.
16. Fyalko E.E. Pamyatnyky skyfskoy epokhy Prydneprovskoy terrasovoy Lesostepy / E.E. Fyalko. – K., 1994. – S. 43.
17. Chyrvyns'kyi V. Pro naydavnishi livoberezhni terasy Dnipra na dil'nytsi mizh Kyevom i Zolotonosheyu / V. Chyrvyns'kyi // Chetvertynnyy period. – K., 1931. – Vyp. 3. – S. 91-100.

Подано до редакції 13.02.2019

Рецензент – кандидат географічних наук І.М. Война